

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MO'ljAL Olish QOBILYATINI SHAKLLANTIRISHNING XUSUSIYATLARI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Maktabgacha ta'lim fakulteti 2-bosqich talabasi

Ergasheva Nodira Ulug'bek qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda mo'ljal olish qobilyatini shakllantirishning xususiyatlari, tevarak-atrofni chamalash, oriyentirovka qilish, bolaning eslab qolish qobiliyati, xotirasi, diqqat — e'tibori, o'ylash, esga tushirish, ko'z oldiga keltira olish kabi qobiliyatlarini shakllantirish xususida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: tevarak-atrof, chamalash, eslab qolish qobiliyati, xotirasi, diqqat, o'ylash.

Аннотация: В данной статье рассмотрены особенности формирования у детей дошкольного возраста способности находить цель, способности воспринимать окружающее, ориентации, способности к запоминанию, памяти, внимания, мышления, припоминания, а также способности визуализировать предмет. ребенок обсуждается, упоминается.

Ключевые слова: окружающее, восприятие, способность к запоминанию, память, внимание, мышление.

Abstract: In this article, the peculiarities of the formation of the ability to find a target in preschool children, the ability to perceive the surroundings, orientation, the ability to remember, memory, attention, thinking, recall, and the ability to visualize the child are discussed. it is mentioned.

Key words: surroundings, perception, ability to remember, memory, attention, thinking.

Tevarak-atrof tushunchasi — keng ma’nodagi, murakkab, serqirra tushunchadir. Biz tevarakatrof haqidagi bilim va malakalarni egallash uchun, shuningdek uning shakli, belgilari haqida, ularning tuzilishi, balandligi, uzunligi, kengligi haqida, predmetlarning joylashuvi, ularning orasidagi masofani aniqlashdagi va belgilay olishni o‘rganish uchun, tevarak-atrof haqidagi tushunchalarini yanada mustahkamlash uchun turli tevarak-atrof kategoriyalariga murojaat qilamiz.

Tevarak-atrofni chamalash, oriyentirovka qilish tushunchasi, masalasi murakkab masaladir. Tevarak-atrofdan mo‘ljal olishni maktabgacha yoshdanoq shakllantirib borish zarurdir. Bolalarda mo‘ljal olish malakalarini shakllantirish uchun quyidagilarni bolalikdanoq tarbiyalab borish zarur.

- kishi tevarak — atrofni yaxshilab kuzatib “O‘zi turgan nuqta” haqida ma’lumot bera olish; yon atrofidagi obyektni tushuntira bilishi kerak:

- o‘zi qo‘yib ketgan predmet yoki insonni qayta tevarak-atrofni chamalash orqali topib kelishi yoki aniq ma’lumot bera olishi kerak;

- bola tevarak — atrofni obyekticha tushuntirayotganda, chalkashtirmay, predmetlarning bir xil yoki har xilligini tushuntira olishi, shuningdek qaysi predmet qayninishining ortida, oldida, orasida, uzoq, yaqinligi, xullas orasidagi masofa haqida to‘la ma’lumot bera olishi kerak. Tevarak-atrof haqidagi aniq mo‘ljal olishga har bir inson ega bo‘lishi kerak. Bu bilimlar esa ularga yoshlikdan beriladi. Inson aktiv harakatini davom ettirishi uchun koordinatsiyani va uni mo‘ljal olishni yaxshi bilishi kerak. Ko‘pchilik bu usuldan faqat bir joydan ikkinchi bir joyga adashmasdan borib kelishi uchungina foydalanadi.

Mo‘ljal olishni aniq belgilay olish, joylarni yaxshi o‘zlashtirish uchun, shu odamning eslab qolish qobiliyati, xotirasi, diqqat — e’tibori, o‘ylash, esga tushirish, ko‘z oldiga keltira olish kabi qobiliyatlari ancha mustahkam bo‘lishi kerak. Aks holda, bu qobiliyatlari zaif odamlar oriyentirovkani yaxshi belgilay olmaydilar. Ba’zi maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar hali tevarak atrofni kuzatishni, uni oriyentirovka qilishni yaxshi o‘zlashtira olmagan bo‘lishlari ham mumkin. Masalan: o‘z uylariga

borishni bilmaydi. Lekin, aksincha bog‘da bolalar bilan u o‘ynaladigan o‘yinlarning kamchiligi, mashg‘ulotlar va boshqa ko‘pgina bolalar ijodi tevarak-atrof bilan bog‘liq. Tevarak — atrofni anglashda psixofiziologik mexanizmga ham bog‘liqdir, u inson ongidagi ko‘rish, eshitish, so‘zlash, eslab qolish, xotira kabi qobiliyatlar (analizatorlar) yordamida dinamik sistemadek saqlanib qoladi. Ayniqsa bunda harakatlanuvchi analizatorlar va ichki his-tuyg‘ularining roli ahamiyatlidir. Tevarak atrofni idrok qilish biror bir mo‘ljal asosida foydalana bilishni talab qiladi, bolalik yoshidan boshlab o‘zining sezgilari orqali idrok qiladi, ya’ni tanasining tomonlari bilan mo‘ljal qiladi.

Maktabgacha ta’lim yoshida bola tevarak-atrof tushunchalarini so‘zlarda ifodalanishini egallaydi: oldinda-orqada, yuqoriga- pastga, chapga-o‘ngra. Yosh bolada tevarak atrofni idrok qilishda bolaning shaxsiy tanasi asosiy markaz bo‘lib hisoblanadi va u o‘zining tanasiga nisbatan sezgi organlari orqali mo‘ljalga oladi. Keyinroq borib unga yana bir sistema qo‘shiladi. Bu nutqda ifodalashdir, ya’ni so‘zlar bilan. Bu narsa bolalarda tomonlarni o‘ziga tegishlilarni sezgi, farqlash, aniqlash xususiyatlarini mustahkamlash natijasida bo‘ladi, qaysiki bu tomonlar: yuqoriga, pastga, oldinga, orqaga, o‘ngga, chapga. Bola tomonlarining juft, qarama- qarshi tomonlarini guruhini o‘zlashtirsa ham, hali u uning aniqligida yanglishadi. Bolalar uchun asosiy qiyinchiliklar o‘ng va chapni ajratishdir. Bolalar tevarak-atrofni oriyentirovka qilishga o‘rganayotganlardayoq oddiy terminlardan murakkabroqda, tevarak-atrof terminlariga o‘ta boshlaydilar. Ularning nutqlaridagi “shu yerda”, “u yerda”, “mana” kabi so‘zlari (biror predmetni ko‘rsatib, aytib) “yonida”, “yaqinda”, “yonma-yon” kabi yangi terminlar bilan, almashinishi buning yaqqol guvohi bo‘la oladi. Bola oriyentirovka qilishga o‘rganayotganida “yonma-yon” so‘zining ma’nosiga keyinroq tushunadi, yoki “o‘rtada”, “orasida” kabilarni o‘rganib bo‘lgach, keyinroq “atrofida”, “chetida”, yoki “yonidan”, yana keyinroq borib bola bu so‘zlarni atroflicha tushuna boshlaydi va chap tarafdami? Yoki o‘ng tarafdami? farqlay boshlaydi. Lekin bolalarga tevarak atrofni oriyentirovka qilishga o‘rgatish ishini turli yo‘llar va yo‘llanmalar bilan tushuntirish kerakligini unutmaslik kerak. Oldinda, orqada, chapda, o‘ngda jadallashganligini aniqlay olish

o'rganishi kerak. Fazoviy yo'nalishlarni farq qilishda taqqoslash, aniqlash asos bo'lib xizmat qiladi.

O'quv yili boshida bolalar atrof-muhitga munosabati qay darajada ekanligi tekshirib ko'rib bu ko'nikma mustahkamlanadi. O'ng va chap qo'lni farq qilish mashqlariga katta beriladi, chunki chap hamda o'ng nima ekanini bilish maktab yoshdagi bolalar uchun ancha qiyinlik qiladi: qo'l bilan tomonni, orqa tomonni, yuqorini, pastni, chapni, o'ngni ko'rsatish ko'nikmalari mustahkamlanadi. Narsalarning fazoviy joylashuvini belgilash. Bolalarni turgan joylariga nisbatan, oldinga, orqaga va shu kabi yo'nalishlarni ko'rsatishga o'rgatib bo'lgach, ularga narsalar o'zlarining qaysi tomonlarida turganligini (oldinda, oldi tomonda, orqa tomonda, chapda, o'ngda, yuqorida, pastda) aniqlashni mashq qildirishga o'tish mumkin. Avval bolalarga ularning qarama-qarshi tomonlarida, oldinda—orqada, o'ngda—chapda turgan faqat ikkita o'yinchoq yoki buyumning joylashish o'rnini aniqlash taklif qilinadi. Keyinchalik bu narsalarning soni 4 tanacha ko'paytiriladi. Narsalar oldin boladan unchalik uzoq bo'lmagan masofada (yonida) joylashtiriladi. Asta-sekin bu masofa orttirib boriladi.

Bola narsalarning turgan joyini aniqlab bo'lgandan so'ng unga chap va o'ngga (90°), keyin esa orqaga (80°) aylanish taklif qilinadi. Keyinchalik bu narsa bolalarga narsalar o'zlarining qaysi tomonlarida joylashganini aniqlashda nisbiylik borligini tushunib olish imkonini beradi. Bola chapga burilsa, stol endi uning chap tomonida emas, balki o'ng tomonida bo'ladi. Bolalarning harakatlari va joydan joyga o'tishi bilan bog'liq bo'lgan mashqlar eng samarali mashqlardir. Narsalarning mashqlari mashg'ulotlarda ham, kundalik hayotda ham amalga oshiriladi. „Nima qayerda turibdi, top?“, „Kim ketdi va u qayerda turgan edi?“ kabi didaktik o'yinlar o'tkazishga ahamiyat beriladi. Bolalar asosiy fazoviy yo'nalishlarni farq qilish va aytishni bilib olganlaridan keyin ularni ko'rsatilgan yo'nalish harakat qilishga o'rgatiladi. Buning uchun avval „Qayerga borayapsan?“ o'yinidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Tarbiyachi bolalarga topshiriqni tushuntirib: „Bugun sizlar yashirib qo'yilgan o'yinchoqlarni topishni o'rganasizlar“, — deydi va bir bolani chaqirib: „Oldinga yursang ayiqchani topasan, orqaga yursang qalamni topasan. Sen qayoqqa borishni istaysan va u yerdan nima

topasan?”, — deydi. Bola yo‘nalishni tanlab olishi, uning nomini aytishi va shu yo‘nalishda borishi kerak. U o‘yinchoqni topgach, qaysi o‘yinchoqni va qayerdan topganini aytadi. („Men orqaga yurdim va tokchadan qalamni topdim”). “Uzoqroq”, „yaqin”, „uzoq” so‘zlari haqida tasavvur hosil qilish. Bolalar „yaqinroq”, „uzoqroq”, „yaqin”, „uzoq” so‘zlari haqidagi, tasavvurlarga o‘yinchoqlar va narsalar bilan u yoki bu ishlarni bajarish davomida ega bo‘ladilar. „Kimning koptogi uzoqroqqa yumaladi?, Qani, kim uzoqqa otdi?” — kabi savollar bolalar e‘tiborini masofaga jalb etadi. Ular yaqinroq, uzoqroq, yaqin, uzoq kabi so‘zlarning ma’nosini astasekin o‘zlashtira boradilar. Qog‘oz varag‘ida va stol yuzasida tasavvur qila bilishga o‘rgatish. O‘rta guruhdagi matematika mashg‘ulotlarida bolalarda qog‘oz varag‘ida va stol yuzasi ustida tasavvur qilishni o‘stirishga katta e‘tibor beriladi. Birinchi mashg‘ulotlardan boshlaboq ularga sanoq kartochkasining yuqorigi va pastki doskasini topish, ma’lum miqdordagi predmetlarni yuqoriga hamda pastga yoki chap va o‘ngga terib qo‘yish topshiriladi. Stol ustida geometrik figuralarning fazoviy joylanishini aniq belgilashga, joylanishni eslab qayta tiklashga bolalarni o‘rgatish maqsadida maxsus mashg‘ulotlar o‘tkaziladi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Djanpeisova G.E., Xodjimuratova B.N. . Matematik tasavvurlarini shakllantirish. T.: “Innovatsiya-Ziyo”, 2020.
2. Xasanboyeva.O.U va boshqalar. «Maktabgacha ta’lim pedagogikasi».T., «Ilm ziyo», 2006.
3. Bikbaeva N.U, Ibragimova Z.I , Kosimova X.I, «Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish» T. «O‘qituvchi» ,1995.
4. O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari. T .: BMT Bolalar jamg‘armasi (YuNISEF), 2018.
5. Ilk qadam” Maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o‘quv dasturi. T.: BMT Bolalar jamg‘armasi (YuNISEF), 2018 metodikasi. T.: Tafakkur. 2020.